

К. А. Автухов, к.ю.н., науковий співробітник сектора дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В.Сташиса НАПрН України

ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ТА МАТЕРІАЛЬНИХ НОРМ В КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧОМУ ПРАВІ

Розглянуто деякі аспекти «відносної» концепції розмежування окремих процесуальних та матеріальних правових норм, зокрема на прикладі норм кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права.

Рассмотрены некоторые аспекты «относительной» концепции разграничения отдельных процессуальных и материальных правовых норм, в частности на примере норм уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного права.

Some aspects of "relative" conception of differentiation of separate judicial and substantive legal norms are considered, in particular on the example of norms of criminal and procedural and criminally-executive law.

Однією з важливих проблем загальної теорії права є розмежування так званих матеріальних та процесуальних норм. Утім це питання актуальне й для інших галузей юридичної науки, зокрема наук кримінального циклу, адже воно тісно пов'язано з «коректним» застосуванням норм права, особливо важливим при реалізації правообмежень, які виникають внаслідок притягнення особи до кримінальної відповідальності. Важливо з'ясувати, в яких випадках реалізація матеріальних норм взагалі неможлива без «допомоги» процесуальних норм, у яких – можлива, але з великою вірогідністю некоректного застосування чи малою ймовірністю досягнення необхідного результату. Чи можливе ефективне функціонування матеріальної норми без існування іншої норми, що її «обслуговує», і т.д. Усі ці питання поставали в загальній теорії права та окремих галузевих науках, однак, на жаль, в теорії кримінально-виконавчого права майже не розглядались.

Суттєвий внесок у процесуальну науку зробив В.М. Горшенев. Зокрема, його аргументація необхідності процесуальних норм у всіх галузях права та виявлення серед них не лише правоохоронних (таких, що розраховані на застосування санкцій), але й так званих правонаділяючих, які регламентують порядок застосування диспозиції матеріальних норм права, закладає базові підвалини у розгляді питання співвідношення матері-

альних та процесуальних норм в кримінально-виконавчому праві. Однак варто наперед зауважити, що чіткого алгоритму розмежування зазначених норм досі не зроблено.

Узагальнено аналізуючи чинне законодавство, можна виявити велику кількість випадків, коли «класично» процесуальні норми містяться в кодексах галузей матеріального права. Так, для прикладу можна навести норми, що закріплюють порядок підрахування строків кримінального покарання, судимості, строків розгляду питання умовно-дострокового звільнення, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким.

Базуючись на зазначених положеннях, слід погодитись з думкою П.М. Рабіновича, що формальний момент – перебування юридичної норми в певному кодексі – сам по собі не може завжди бути надійним критерієм для визначення «матеріальної» або «процесуальної» природи норми¹.

У свій час В.М. Горшенев прийшов до висновку, згідно з яким однією з основних специфічних ознак процесуальних норм є те, що за своїм змістом вони мають процесуальний характер, тобто вони головним чином визначають найбільш доцільний порядок здійснення правозастосовчої діяльності². Але щодо цього варто зауважити таке: якщо стосовно зв'язку «класичної» матеріальної та процесуальної норми питань із зазначеним критерієм не виникає, то що робити з тими нормами, які, будучи, на перший погляд, процесуальними, «обслуговуються» іншими процесуальними нормами, і відносно останніх перші фактично набувають рис матеріальної норми. Наприклад, ч. 1 ст. 76 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України встановлює, що суддя, який брав участь у кримінальному провадженні під час досудового розслідування, не має права брати участі у цьому ж провадженні в суді першої, апеляційної і касаційної інстанцій, при перегляді судових рішень Верховним Судом України або за нововиявленими обставинами. На нашу думку, положення зазначеної статті набувають ознак матеріальності у випадку співставлення, наприклад, з нормою ст. 80 КПК України, де вказується, що за наявності підстав, передбачених статтями 75-79 цього Кодексу, судді може бути заявлено відвід особами, які беруть участь у кримінальному провадженні. Тобто остання норма слугує інструментом забезпечення першої, яка є «матеріальним» носієм певного припису.

Разом із тим подібну зміну «характеру» норми можна прослідкувати й далі. У ч. 1 ст. 81 КПК закріплено: «У разі заявлення відводу слідчому

¹ Рабінович, П.М. Упрочение законности – закономерность социализма. (Вопросы теории и методологии исследования). – Л.: Вища шк., 1975. – С. 244.

² Горшенев, В.М. Функции и содержание норм процессуального права по советскому законодательству // Проблемы правопедения. – Новосибирск, 1967. – С. 32.

судді або судді, який здійснює судове провадження одноособово, його розглядає інший суддя цього ж суду, визначений у порядку, встановленому частиною третьою статті 35 цього Кодексу». Співставляючи норми, передбачені ч. 1 ст. 81 КПК, і ст. 80 КПК не важко виявити, що остання, у свою чергу, набуває рис «матеріальності» щодо першої. Отже, у цьому випадку можна прослідкувати, що окремі норми кримінального процесу набувають подібні ознаки матеріальності відносно інших процесуальних норм. Необхідно відмітити, що розглядуване питання щодо розмежування норм, які забезпечують виконання «процесуальних» норм, можна виявити і в інших юридичних галузях знань – така проблема є загальнонауковою.

Видається, що в працях П.М. Рабіновича можна знайти певні тлумачення з цього приводу. Автор зазначає, що, виходячи із зазначеного критерію, слід прийти до висновку, що «процесуальність» – це така регулятивна функція юридичних норм, яку вони набувають тільки відносно певних («матеріальних») норм права, тільки «співпрацюючи» з останніми в процесі регулювання поведінки. Втім, слід обмовитись, зазначений науковець відмічає – наявність норм, які мають виключно «матеріальне» або «процесуальне» значення¹.

Розглянемо це питання ближче до норм Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України. Так, ч. 3 ст. 63 Конституції України встановлює, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. Безперечно ця норма має «матеріальний» характер. У свою чергу, положення ч. 1 ст. 63 КК України, відповідно до якого: «покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу», набувають відносно норми, закріпленої в Конституції, процесуальних ознак, адже розкривають власне якими саме обмеженнями, визначеними в законі, держава карає засуджених до позбавлення волі. Однак, аналізуючи вищезазначену статтю КК України в зв'язці зі ст. 102 КВК, можна відмітити її матеріальний зміст щодо наведеної норми КВК, в якій розкривається поняття та основні ознаки режиму в колоніях, тобто порядок виконання відбування позбавлення волі та характер тієї ізоляції, про яку вказано в ч. 1 ст. 63 КК України.

Однак подібний трансформаційний підхід можна застосувати і до самої ст. 102 КВК України, адже й вона щодо інших норм може набувати

¹ Горшенев, В.М. Функции и содержание норм процессуального права по советскому законодательству // Проблемы правопедения. – Новосибирск, 1967. – С. 247, 252, 253.

матеріальних ознак. Такою вона стає, наприклад, стосовно норм, закріплених в статтях 108-114 КВК України, в яких за рахунок надання спеціальних прав розкриваються межі ізоляції або несвободи засуджених до позбавлення волі, закріплюється власне порядок реалізації правомочностей (придбання засудженими продуктів харчування і предметів першої потреби, літератури і письмового приладдя; отримання побачення з родичами, адвокатами та іншими особами; здійснення телефонних розмов та короткочасних виїздів за межі виправних і виховних колоній; одержання посилок (передач) і бандеролей та грошових переказів; листування).

Таким чином, наявність в теоретичних розробках та чинному законодавстві підґрунтя для існування подібної «відносної» концепції розмежування окремих процесуальних та матеріальних правових норм, а також динамічність регулятивних функцій юридичних норм, що діють в різноманітних взаємопоєднаннях пояснюють той факт, що достатньо складним є встановлення чітких критеріїв визначення правової природи значної частини норм, які в сукупності утворюють кримінально-виконавче право.